

ТЕОРИЯ И ИСТОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА, ФИЛОСОФИЯ ПРАВА

УДК 342.3

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ІНСТИТУТУ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Ірина АЛЕКСЄЄНКО,
доктор політичних наук, професор,
професор кафедри загальноправових дисциплін
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

SUMMARY

The article is dedicated to the analysis of globalization processes influence on state institution and sovereignty. The evaluation of future prospects of state institution and analysis of conceptual points of view on the state's fate are given in this article as well. It is concluded that the state institution requires correction socio-political and institutional and legal status, narrowing to essential functions, to overcome the conflict with the interests of civil society and international development. Author's understanding of how the political system should respond to globalization due to the effect modification is presented

Key words: globalization, sovereignty, integration, state governance, state functions, political system.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена дослідженню впливу процесів глобалізації на інститут держави й суверенітет. Оцінюються перспективи інституту держави в умовах глобалізації, а також аналізуються наявні концептуальні погляди на долю держави у XXI ст. Робиться висновок про те, що інститут держави потребує корекції соціально-політичного й інституціонально-правового статусу, звуження функцій до найнеобхідніших задля подолання суперечностей з інтересами громадянського суспільства та міжнародного розвитку. Подається авторське розуміння того, як політична система має реагувати на зміни, зумовлені процесом глобалізації.

Ключові слова: глобалізація, суверенітет, інтеграція, державне управління, функції держави, політична система.

Постановка проблеми. Процеси глобалізації і трансформації інституту держави й суверенітету – взаємопов'язані, де визначальною є глобалізація, а трансформація ролі інституту держави й суверенітету – її наслідками. Цінність інституту держави й суверенітету визначається змістом процесу глобалізації світу. Тому без глибинного аналізу політичних, економічних, правових і соціальних проблем глобалізації неможливо об'єктивно визначити місце, роль і значення інституту держави у світі, що глобалізується.

Актуальність теми. Звичайно, питання про майбутнє інституту держави й суверенітету в сучасному мінливому світі є центральним у світлі сучасних політико-правових досліджень. Вітчизняні й зарубіжні дослідники (І. Валлерстайн, О. Панарін, Р. Робертсон, Дж. Розенау, Е. Тоффлер, М. Уотерс, А. Уткін, Ф. Фукуяма, С. Хантінгтон, Н. Хомський, М. Чешков та ін.) аналізують майбутнє головних правових інститутів у контексті нових тенденцій світової політико-правової науки та економіки. Проте більшість праць комплексно не вирішує проблему трансформації інституту держави в умовах глобалізації.

Тому особливої значущості ця проблема набуває у світлі тісного взаємозв'язку між демократичною політичною системою й суверенною державою, що є її гарантом.

Метою статті є з'ясування сутності трансформацій, що відбуваються з інститутом держави, з її правом монополії на законне насильство, з внутрішнім і зовнішнім суверенітетом у контексті процесів глобалізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вивчення процесів «розмивання» й «девальвації» статусу суверенної держави та послаблення централізованих інститутів державної влади практично виділилося сьогодні в самостійний напрям теорії держави і права.

Дослідники насамперед відзначають низку тенденцій, що свідчать про поступове «розмивання» суверенітету в його традиційному розумінні. Головним із погляду проблеми державного суверенітету наслідком процесів глобалізації є суперечності між наростаючою економічною й політичною взаємозалежністю країн і народів, з одного боку, і збереженням за державою права самостійно та на свій розсуд розв'язувати власні проблеми – з іншого. Наслідком цього процесу є втрата державою низки своїх функцій на міжнародній арені й поява на ній значної кількості нових акторів – міжнародних урядових організацій, міжнародних неурядових організацій, транснаціональних корпорацій, що перебирають на себе багато функцій, які їм делегуються окремими державами, тим самим фактично обмежуючи свій зовнішній суверенітет. Зворотній бік процесу глобалізації та виникнення наднаціональних органів влади – етнічний сепаратизм, посилення влади на місцях, що призводить також до «девальвації» внутрішнього суверенітету. Отже, дослідники відзначають два, здавалося б, взаємовиключні процеси – інтеграцію й децентралізацію, кожний із яких не сприяє збереженню status quo державної влади. Крім того, останні події на міжнародній арені засвідчили, що деякі держав, які не володіють реальною політичною силою, частково втрачають свою основну ознаку – монополію на законне насильство на своїй території – в силу поширення та затвердження універсальної ідеології прав людини, що найчастіше ставляться вище за державні інтереси і є приводом до санкціонованого з боку міжнародних структур вторгнення в ці країни.

Перед сучасними дослідниками трансформаційних процесів інституту держави й суверенітету постала проблема перегляду ключових положень науки попередніх десятиліть. Так, пророкування членами Римського клубу

неминуемого відмирання суверенних держав і виникнення нових множинних центрів влади на глобальному, локальному та проміжному рівнях сьогодні не виправдало себе. Проте ми є свідками кризи й послаблення держави з тенденціями до децентралізації влади. Міжнародні організації, яким відводилась роль головних акторів у системі міжнародних відносин і панівне становище стосовно національних організацій, попри все, ще мають досить слабку політичну вагу, незважаючи на швидке зростання їхньої кількості. Також не виправдався прогноз щодо самого характеру міжнародних відносин, які повинні були стати гнучкими й поліцентричними. Фактично провідну роль, як і раніше, продовжують відігравати сильні національні держави, які й диктують правила гри на міжнародній арені. Усі ці факти змусили шукати нові підходи до аналізу глобальних політико-правових процесів сучасності, визначення тенденцій їх розвитку. Загалом ці дослідження стають більш конкретними й не претендують на однозначність висновків.

Теза про «розмивання» суверенітету є однією з актуальних у сучасних правових дослідженнях. Національна держава як явище, що склалося в епоху зародження капіталізму, стрімко еволюціонує під натиском глобалізаційних процесів. З'являється багато нових стримувальних факторів у таких сферах, як розвиток національної економіки, контроль над інформацією та зв'язками суспільства із зовнішнім світом, екологія, форми й масштаби застосування військової сили, відносини з іншими країнами тощо. З одного боку, державний суверенітет зазнає потужного впливу ззовні – нових акторів на світовій арені – транснаціональних компаній як виразників інтересів світової капіталістичної економіки й великих міжнародних організацій і союзів держав як суб'єктів глобалізованої політики. З іншого боку, державний суверенітет відчуває на собі сильний тиск зсередини, про що свідчить посилення тенденції до більшої автономії різних національних, релігійних та інших меншин, кількість яких сьогодні збільшується. Подібне положення Дж. Розенау назвав терміном «фрагментація», що означає поєднання процесів фрагментації й інтеграції, коли з однаковою силою в глобалізованому світі діють дві протилежні тенденції. Держава стала «надто малою для розв'язання великих проблем і надто великою – для дрібних» [8, р. 54].

Усі ті виклики, що приймає національна держава й суверенітет як якісна характеристика державної влади на сучасному етапі розвитку цивілізації, сприймаються дослідниками цих явищ украй неоднозначно. Сьогодні не існує єдиної думки щодо подальшої долі найважливішого інституту політичної влади, оцінювання перспектив його існування у XXI ст. є найчастіше діаметрально протилежним, а сама дискусія набуває яскраво вираженого ідеологічного характеру. Питання про долю суверенітету є одним із найбільш актуальних у правовій і політичній науці, оскільки від нього залежить обличчя всього світу завтрашнього дня. Сучасні концепції суверенітету, в контексті яких здебільшого й ведуться дослідження, діляться на дві умовні групи, в кожній із яких дослідники дотримуються однієї з позицій:

– під натиском глобалізації суверенні держави втрачають свої функції щодо керування соціальними й політико-правовими процесами, що відбуваються як на їхній території, так і за її межами;

– глобалізація не вносить якісно нових змін у сформовану міжнародну структуру, де суверенні держави є головними акторами. Однак ідеться не про простий вибір між двома крайнощами – збереження або зникнення державного суверенітету – як про два єдині альтернативні варіанти. Дослідники, котрі дотримуються тієї або іншої позиції, розходяться в як оцінюванні масштабів, так і характеру самого явища «розмивання» суверенітету.

До умовно виділеної першої групи учених належать як ті, хто говорить про неминуче зникнення національної держави та її політичних інститутів із міжнародної арени майбутнього, так і ті, хто вважає, що державний суверенітет зазнає лише часткової реструктуризації шляхом делегування частини своїх повноважень наднаціональним і локальним органам влади, проте не припинить свого існування. Водночас сама можливість втрати державою частини або цілком своїх функцій сприймається вкрай неоднозначно. Так, Л. Грубер зазначає, «що посилення економічної сили транснаціональних корпорацій і формування глобальних фінансових ринків призвело до того, що значна частина фінансових потоків «випала» з-під контролю національної влади» [7, р. 95]. Д. Хелд та Е. Макгру звертають увагу на звуження сфери компетенції національних органів влади під час прийняття ними рішень у зовнішньоекономічній сфері: «Одним із результатів процесу глобалізації стала кардинальна зміна ролі національних ринків. Сьогодні виробництво може стати ефективним тільки в тому випадку, якщо воно орієнтується на глобальний ринок, а не обмежується вузькими рамками національної держави, яка донедавна була провідним суб'єктом світових економічних відносин... Національна держава більше не відіграє ролі єдиного захисника економічних інтересів, а в регіонах уряд більше не розглядається як основний інструмент забезпечення національної безпеки» [8, р. 79].

Ідея невідповідності економічних і політичних інститутів в умовах глобалізації, яка робить неефективним подальше існування державного суверенітету в його колишній формі, а отже, неминуче трансформує його, стала досить популярною ще наприкінці 1980-х років. Так, П. Друкер у книзі «Нові реальності» розглядає саму концепцію державного суверенітету як суто історичне явище, що з'явилося з початком становлення капіталістичних відносин і як наслідок – централізованих національних ринків.

Загалом ідея П. Друкера полягає в тому, що чинна нині система міжнародних відносин перестала виконувати свої функції ефективного координування різних складових життя суспільства, сама національна держава як головний актор цієї системи перестала бути адекватною навколишній дійсності. Не існує єдиного транснаціонального законодавства, яке б регулювало систему, що випадає з-під контролю урядів окремих країн, оскільки інститути вчорашнього дня втрачили свою ефективність на новому історичному етапі. Отже, для П. Друкера «розмивання» суверенітету й підпорядкування його наднаціональним структурам є історично виправданим і неминучим, більше того, прогресивним, тому що держава втратила можливість у силу своєї територіальної обмеженості ефективно розв'язувати проблеми світового масштабу в умовах сформованого транснаціонального ринку [9, с. 94].

Особливий інтерес викликають погляди адепта глобалізації японського вченого К. Омає [10, р. 102]. Він вважає, що наш час є часом відмови від «картографічних ілюзій». Цим терміном автор позначає невідповідність усталених уявлень про роль, завдання й мету держави реаліям сьогодення. Виникнувши ще на початку Нового часу, сьогодні національні держави фактично втрачають контроль над ходом світових процесів, а в низці випадків, намагаючись їм протистояти, виявляють свою повну неефективність.

На думку К. Омає, в сучасних умовах національна держава стає «ностальгічною фікцією», утворенням, що має, мабуть, тільки політичний зміст, але аж ніяк не економічний.

Руйнуючись, національний суверенітет випускає з рук частину своїх повноважень, які одразу підхоплюють нові

утворення, які К. Омас називає «регіони-держави»: «Кордони, що розділяють території, набувають змісту, якщо захищувати їх до того, що я називаю регіонами-державами» [11, р. 37]. Як приклад регіонів-держав К. Омас називає Уельс у Великій Британії, Силіконову долину в США, землю Баден-Вюртемберг у Німеччині, міста Пусан у Кореї, Токіо й Осака в Японії тощо.

Японський дослідник виносить однозначний вирок державному суверенітету: за його сценарієм самі держави-нації повинні відмовитися від частини своїх повноважень на користь створення єдиних економічних регіонів-держав. Причому це зовсім не кінцева стадія історичного розвитку інституту суверенітету: «Так само, як поточний параліч держав-націй свідчить, що вони були лише перехідною формою організації управління економічними процесами, регіони-держави цілком можуть утратити своє значення в майбутньому. Ніщо не вічне» [10, р. 219].

Отже, К. Омас та П. Друкер є прихильниками ідеї неминучого зникнення національної держави й інституту державного суверенітету в силу його історичної обмеженості та економічної неефективності. Оцінюючи цей процес як однозначно прогресивний, вони мало уваги приділяють труднощам і механізмам самого перехідного періоду, а також тим небезпекам, які криються в процесі «девальвації» суверенітету.

Однак чимало дослідників, які також говорять про серйозний вплив глобалізації на національний суверенітет, по-різному оцінюють як ступінь цього впливу, так і перспективи збереження національної держави як суб'єкта міжнародних відносин.

Так, відомий американський економіст Л. Туроу, погоджуючись із тим, що глобалізація неминуче призводить до втрати державної автономії, водночас зауважує, що ця втрата є лише частковою. Він звертає увагу на те, що, хоча національна держава й утратила частину своїх функцій, вона, як і раніше, відіграє роль найважливішого регулятора економічних і соціальних процесів. «Капіталізм, як і будь-яка система, має свої переваги й недоліки. Великою перевагою капіталізму є його здатність стимулювати економічне зростання і приводити у відповідність обсяг виробництва та споживчого попиту. Водночас капіталізму притаманні принаймні три серйозні недоліки: рецесії, фінансові кризи, обмеженість довгострокових інвестицій у таких сферах, як освіта, наука й дослідження й інфраструктура» [12, р. 101]. Саме на вирішенні цих завдань, на думку Л. Туроу, держава повинна зосередити свою увагу у XXI ст.

Деяко іншої думки із цього питання дотримується професор Ньюкаслського університету Д. Маршалл. Він попереджає про небезпеку «інтернаціоналізації влади» й зазначає, що чинний останнім часом світовий порядок, який характеризувався пануванням конкуруючих один із одним «національних капіталізмів», відходить у минуле, а на його місце заступає інший порядок, що створює «транснаціональний капіталізм», глобальний як за своєю сутністю, так і масштабами поширення свого впливу. Цей новий «транснаціональний капіталізм», на думку Д. Маршалла, становить реальну загрозу для життєздатності національної держави як такої [13, р. 101].

Усі автори розглянутих нами поглядів, незважаючи на відмінності в підходах і оцінках, сходяться на тому, що державний суверенітет на сучасному етапі історичного розвитку зазнає істотної трансформації, як наслідок, держава в майбутньому втратить частково свої прерогативи, делегувавши їх тією або іншою мірою наднаціональним владним структурам і локальним інститутам громадянського суспільства.

Обидві групи дослідників, котрі визнають або відкидають факт якоїсь «ерозії» суверенної держави, схо-

дяться в тому, що визнають високу актуальність цього питання саме у зв'язку з трансформаційними процесами, що відбуваються сьогодні в усіх сферах життя суспільства: економіці, політиці, соціальній правовій і культурній сферах. Небувале прискорення й ускладнення всіх процесів призвело до реструктуризації багатьох інституціональних структур сучасної цивілізації. Можна виділити низку ознак, що зазвичай розглядаються вченими як свідчення загрози суверенній державі:

- у результаті поширення новітніх інформаційних і телекомунікаційних технологій державні кордони стають дедалі більш транспарентними як для потоків капіталів і товарів, так і для передачі інформації, що створює нові комплексні зв'язки на рівні держав, великих корпорацій і окремих індивідів;

- змінюється система міжнародних відносин, з'являються нові актори на світовій арені у вигляді міжурядових, неурядових громадських організацій, транснаціональних корпорацій, кожний із яких починає претендувати на власні повноваження в міжнародних відносинах;

- спостерігаються суперечності між проголошеним ще в Статуті ООН принципом дотримання прав людини та принципом невтручання у внутрішні справи держави (що є ключовою характеристикою сутності самого державного суверенітету);

- активізація регіонів усередині державних утворень, що набуває форми від прагнення до ведення самостійної економічної діяльності до сепаратистських настроїв із закликами до більшої автономії або виходу зі складу держав;

- формування нової ідентичності людини, що виходить за рамки національно-державної спільності, тяжіння до глобальних структур організації громадянського суспільства.

Однак ці ознаки тлумачаться вченими зовсім по-різному, що багато в чому залежить від обраного ними методологічного підходу. Концептуальним стає питання про розуміння процесу глобалізації як нової парадигми цивілізаційного розвитку.

Висновки. Отже, розглядаючи окремі аспекти суверенітету в епоху глобалізації, дослідники роблять найчастіше діаметрально протилежні прогнози щодо його долі – від повного й остаточного зникнення в силу історичної обмеженості цього феномена до своєрідного «відродження держави», що, позбавившись низки функцій, делегованих наднаціональним і локальним органам влади, зможе повернутися до свого первісного призначення як інструмента підтримки правопорядку в межах національних територій і за ними. Тому побудовані на основі цих висновків картини майбутнього світопорядку відмічені крайньою розмаїттю й повною відсутністю єдності. Сценарій єдиного високотехнологічного «суспільства дозвілля» з розв'язаними суперечностями та конфліктами поступився місцем невизначеності й невпевненості в майбутньому, в якому на місце держави прийдуть хаос і нескінченна низка військових зіткнень. Однак не всі прогнози такі песимістичні. Питання про адаптацію держав до нових умов і адаптацію їхніх громадян до швидкоплинних процесів стає головною проблемою політико-правової науки в епоху глобалізації світу.

Варто відмітити, що від того, яких форм набере національний суверенітет і чи існуватиме він узагалі, залежить, в кінцевому підсумку, не тільки світ політичного, а й усі інші сфери життя суспільства, подальший напрям історичного процесу. Крім того, від цього залежатиме й місце самої людини в цивілізації XXI ст., її самоідентифікація та взаємини з іншими членами суспільства. Тому головним завданням, яке ставили і ставлять перед собою дослідники

сучасних тенденцій розвитку національної держави та інституту державного суверенітету, є побудова на основі отриманих даних певної моделі держави й суспільства майбутнього, тобто максимально можливий довгостроковий прогноз. Таку мету ставили перед собою вчені та мислителі ще задовго до появи глобального прогнозування, однак саме в сучасну епоху стрімких змін вона набула особливої важливості і значущості, оскільки чим точнішим буде прогноз, тим ефективніше зможуть діяти політичні лідери в напрямі запобігання можливим негативним явищам у майбутньому.

Список використаної літератури:

1. Gruber L. Ruling the world: power politics and the rise of supranational institutions / L. Gruber. – Princeton : Princeton University Press, 2000. – 316 p.

2. Held D. Political Power and Civil Society: A Reconfiguration? / D. Held and A. McGrew // The Global Transformation Reader: An Introduction to the Globalization Debate / Ed. by D. Held, and A. McGrew. – Cambridge, 2003. – 264 p.

3. Друкер П. Новые реальности в правительстве и политике, в экономике и бизнесе, обществе и мировоззрении / П. Друкер. – М. : Аспект Пресс, 1994. – 284 с.

4. Ohmae K. The end of the nation state: The rise of regional economies / K. Ohmae. – N. Y. : The Free Press, 1995. – 720 p.

5. Ohmae K. Die neue Logik der Weltwirtschaft – Zukunftsstrategien internationaler Konzerne / K. Ohmae. – Hamburg : Hoffmann & Campe, 1992. – 338 p.

6. Thurow L. Le capitalisme a-t-il un avenir? / L. Thurow // Politique intern. – 1998. – Vol. 7. – № 81. – P. 87–121.

7. Marshall D. Understanding late-twentieth-century capitalism: Reassessing the globalization theme / D. Marshall // Government and opposition. – L. : The Macmillan Press, 1996. – Vol. 13. – № 2. – P. 99–121.

8. Rosenau J. The Challenges and Tensions of Globalized Space / J. Rosenau // A precise prepared for the Conference on Globalization, Employment, Quality of Life. – 1998. – 145 p.

9. Бек У. Что такое глобализация? / У. Бек ; пер. с нем. А. Григорьева и В. Седельника. – М. : Прогресс-Традиция, 2001. – 304 с.

